

ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫЯ, ПРАВАВЫЯ ПОГЛЯДЫ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

К. В. Чалевіч

За сваю шматвяковую гісторыю беларускі народ стварыў багатую нацыянальную культуру, выпрацаваў ёсвае дзяржаўна-прававыя ідэі, сваё нацыянальнае права, якое складвалася і развівалася разам з узнікненнем і развіццём дзяржавы. У часы ранняга феадалізму ў кожнай зямлі (княстве) дзейнічала сваё звычайнае (няпісанае) права, якое адрознівалася ад права іншых земляў. Разам са звычайным правам, дапаўняючы і развіваючы яго, узнікла пісанае. Яно выпрацоўвалася ў заканадаўчай і судовай дзейнасці дзяржаўных органаў.

Першы час пісанае права не адмяняла нормаў звычайнага, а толькі давала прававую аснову новым грамадскім адносінам, якія не рэгуляваліся старымі нормаў. У Беларусі больш-менш значнае месца пісанае права заняло ў пачатку XVI стагоддзя, калі было ўведзена як адзінае для ўсёй дзяржавы. Гэта права (яно склалася ў Вялікім княстве Літоўскім) было выпрацавана на аснове звычайнага беларускага, літоўскага і ўкраінскага і на свой час было адным з самых дасканалых у Еўропе – шмат гадоў яго мелі за ўзор іншыя дзяржавы. Вялікая заслуга ў развіцці гэтага права і прававых ідэй наогул належыць выдатнаму дзеячу беларускай культуры Ф.Скарыну.

Мы лічым, што дастаткова цікавымі з'яўляюцца погляды Ф.Скарыны на вярхоўную ўладу ў дзяржаве. Большасць тэарэтыкаў права таго часу абгрунтоўвалі абсалютную ўладу цара і спасылкамі на царкоўныя тэксты даказвалі, што яна ад Бога. Ф.Скарына прытрымліваўся думкі, што галоўная роля ў дзяржаве належыць народу, ад імя якога дзейнічаюць «старэйшыя», якія ўхваляюць «правы земскія», гэта значыць дзяржаўныя законы. Ён пісаў: «Права земскае, еже единый каждый народ своими старейшими ухвалили суть подле яко же ся им налпей видело быти» [2, с.97]. Гэтае разуменне верхавенства народу ў дзяржаве грунтавалася на гістарычнай практыцы жыцця беларускага народу вечавога перыяду, калі ўсе свабодныя грамадзяне мелі права ўдзельнічаць у палітычным жыцці. Перажыткі вечавога жыцця беларускага народу адбіліся і ў помніках права, напрыклад, у Статуце Вялікага княства Літоўскага 1566 года было запісана: «Теж мы Господарь обещуем... всих князей и панов... шляхту, рыцарство, мещане и всих людей посполитых... заховати при свободах и вольностях хрестиянских, в которых они, яко люде вольные, вольно избираючи из стародавна, из вечных своих предков себе панов и Господарей Великих князей Литовских» (Статут 1566. Р.ІІІ, арт.2).

Палітычны ідэал Ф.Скарыны – асветная, гуманная і моцная манархічная ўлада. Ідэальнымі правіцелямі ён лічыў старажытнаўсходніх манархаў Саламона і Пталамея Філадэльфа, а таксама старажытнагрэчаскіх і рымскіх цароў і заканадаўцаў, напрыклад, Салона, Лікурга, Нума Пампілія. На думку Ф.Скарыны, правіцель павінен быць набожным, мудрым, адукаваным. Яго сіла і аўтарытэт не ў багацці, а ў розуме, ведах. Ён павінен быць дабрачынным, чулым і справядлівым да сваіх падданных. Правіцель абавязаны кіраваць краінай у строгай адпаведнасці з законамі, сачыць за іх правільным выкананнем. Адначасова правіцель павінен быць моцным і грозным, умець у неабходным выпадку абараніць свой народ. Але разам з тым перавагу Ф.Скарына аддаваў «мірнаму гаспадару».

Значныя заслугі Ф.Скарыны і ў развіцці права і прававых ідэй. Ён з'яўляецца першым, хто разгледзеў праблему суадносінаў права і закону. Ф.Скарына распрацаваў сваю ўласную класіфікацыю права.

Пад паняццем права ў Ф.Скарыны выступала сістэма раннехрысціянскіх маральных норм, якія ўтвараюць яго ідэал – «прироженое» права. Ён імкнуўся вызначыць яго сутнасць, лічыў, што дасканалому ў інтэлектуальным і маральным сэнсе чалавеку законы не патрэбны, бо ён кіруецца ў грамадскім жыцці натуральным законам. Гэта пераклікалася з поглядамі антычных філосафаў, у прыватнасці, Арыстоцеля [4, с.12].

У той жа час Ф.Скарына добра разумеў неабходнасць права ва ўмовах грамадства. Ён лічыў, што на аснове норм натуральнага права павінна будавацца сістэма норм «пісанага» права, гэта значыць, дзеючае заканадаўства. Такім чынам, Ф.Скарына падзяляў права на *натуральнае* і *пісанае*: «Людское естество двояким законом бывает справовано от господ бога, то ест природным, и написаным» [2, с.93]. Натуральнае («прироженое») права папярэдняе праву пісанаму.

Паводле Ф.Скарыны, натуральнае права закладзена ў самой істоце чалавека. Яно аднолькавае для ўсіх людзей, уласціва кожнаму чалавеку ў роўнай ступені і не залежыць ад месца і часу. Імкненне да законнасці – гэта неад'емная натуральная патрэбнасць чалавека, яна існуе ў чалавеку з моманту яго стварэння. Чалавек, які не меў пісаных законаў, ужо валодаў пачуццём натуральнай законнасці, якое давала яму магчымасць адрозніваць дабро ад зла.

Натуральнае права грунтуецца перш за ўсё на справядлівасці і чалавекалюбстве. Зыходзячы з катэгорыі справядлівасці, Ф.Скарына фармулюе асноўны натуральны закон: «то чинити иным всем, что самому любо ест от иных всех, и того не чинити иным, чего сам не хочеши

от иных имети» [1, с.35]. Гэты натуральны прынцып вынікае з разумнай натуре чалавека. «Сей закон прироженный, – пісаў Ф.Скарына, – написан ест в серци единого каждого человека... Каждый человек, имея разум, познает, иже непослушание, убийство, прелюбыдеание, ненависть, татба, несправедливость, злоимание, неволя, досождение, гордость, злоречение, нелютость, клеветание, зависть и иная тым подобная злая быти, понеже сам таковых речей от иных не хоцет терпети» [2, с.93–94].

Пісанья законы, на думку Ф.Скарыны, грунтуюцца на законах натуральных, маральных, гэта значыць, на справядлівасці, чалавекалюбстве і разумнай прыродзе чалавека. На справядлівасці «яко на уднении, вси законы писаныи заложены суть» [1, с.36]. Ф.Скарына лічыў, што на аснове гэтых прынцыпаў павінны складацца юрыдычныя законы, выконвацца правасуддзе, ажыццяўляцца дзяржаўнае кіраванне і палітыка.

Пісанае права Ф.Скарына падзяляў на *боскае, царкоўнае і земскае*.

Прадпісанні (нормы) боскага права змешчаны ў кнігах Старога і Новага завету. У прадмове да Бібліі Ф.Скарына пісаў аб тым, што ў Бібліі змешчаны ўсе законы і правы, якімі людзі павінны кіравацца на зямлі. Закладзеныя ў Бібліі нормы з’яўляюцца сінонімамі волі Бога і маюць пячатку непераходзячай, вечнай боскай мудрасці. Таму заслугоўвае асуджэння не толькі той, хто не падпарадкоўваецца волі Бога, але і той, хто не ведае яе прадпісанняў.

Царкоўнае права – гэта пастанаўленні, каноны, прынятыя царкоўнай уладай. Па словах Ф.Скарыны, гэта «правила святых отець, на сборех пописаные» [3, с.59].

Вялікую ўвагу Ф.Скарына надае земскаму праву, якое «каждый народ с своими старейшими ухвалили... яко им najlepей видело быти» [3, с.59].

У земскім праве ў залежнасці ад грамадскіх адносін, што рэгуляваліся пэўнымі нормама, Ф.Скарына вылучаў *наспалітае* права (яно ўключала ў сябе нормы грамадзянскага і сямейнага права), *міжнароднае, дзяржаўнае, крымінальнае, ваеннае, гарадское, марское, гандлёвае* права. Такі падзел права ў значнай ступені спрыяў як развіццю прававой тэорыі, так і практыцы кадыфікацыі прававых норм.

Адмежаванне земскага права ад царкоўнага падрывала тэарэтычныя асновы дамаганняў духавенства на ролю галоўных спецыялістаў у галіне тэорыі дзяржавы і права. Да таго ж, Ф.Скарына сцвярджаў, што ў кожнай дзяржаве права выпрацоўваецца «старэйшымі» кожнага народа самастойна, улічваючы мясцовыя інтарэсы і мясцовыя звычаі, і адрозніваецца ад права іншых народаў. Гэта сцвярджэнне было адказам на

касмапалітычныя тэорыі царквы і давала тэарэтычнае абгрунтаванне самастойнага існавання права асобных народаў.

Выказваючы свае думкі аб заканадаўстве, Ф.Скарына лічыў, што боскія і чалавечыя законы «межи собою ся не сровнавають, понеже иные, а иные иным, а иным языком ся любятъ» [1, с.54]. Да заканадаўства Ф.Скарына прад'яўляў сур'ёзныя патрабаванні. Ён лічыў, што закон павінен быць справядлівым, карыстацца павагай і ўплывам у грамадстве, быць карысным для яго, складацца ў адпаведнасці са звычаямі краіны і свайго часу. Ф.Скарына заўважаў, што пісаны закон павінен быць «почтивый, справедливый, можный, потребный, пожиточный подле прирочения, подлуг обычаев земли, часу и месту пригожий, явный, не имея в себе закритости, не к пожитку единого человека, но к посполитому доброму написанный» [3, с.58]. Такім чынам, Ф.Скарына вылучаў асноўныя прызнакі закона: 1) закон павінен быць годным для выканання; 2) карысным для насельніцтва; 3) адпавядаць звычаям, часу і месцу.

Закон у Ф.Скарыны выступае як усеагульная мера, на аснове якой павінна ажыццяўляцца сацыяльная гармонія, будавацца грамадства як адзіны сацыяльны інстытут. Парушэнне гэтай меры вядзе да дысгармоніі, да разбурэння грамадства як гарманічнага цэлага. У гэтых думках Ф.Скарыны змешчаны цэлы комплекс пазітыўных прававых прынцыпаў, заснаваных на тэорыі натуральнага права.

Вялікае значэнне Ф.Скарына надаваў удасканаленню сістэмы судаводства ў краіне, у аснове якой таксама павінен быць прынцып справядлівасці. На думку Ф.Скарыны, суддзі павінны судзіць людзей не «яко цари или властели вышнии, силу имеюще над ними, но яко ровнии и товариши, раду им даючи и справедливость mezi ними чинячи» [1, с.56]. «Судьи и справце, – піша далей Ф.Скарына, – да судять людей судом справедливим, и да не уклонятся ни на жадную страну, и да не зрятъ на лица, и не принимают даров, понеже дарове ослепляютъ очи мудрых людей и зменяють слова справедливыхъ» [1, с.56–57]. Беззаконнасць Ф.Скарына лічыць вялікім пакараннем людзям і, наадварот, законнасць – вялікім дабром.

Трэба адзначыць, што Ф.Скарына выказваўся таксама і аб мэце крымінальнага пакарання. З аднаго боку, на яго думку, мэта крымінальнага пакарання – гэта застрашванне злачынцы; з другога – папярэджанне іншым асобам, здольным на злачынства.

Аналіз асноўных палітыка-прававых ідэй Ф.Скарыны сведчыць пра значны ўклад, які ён унёс у беларускую палітыка-прававую навуку. Выкладаючы свае погляды, Ф.Скарына ўпершыню ўвёў у беларускую мову шэраг важных палітычных паняццяў і тым самым заклаў аснову белару-

скай палітычнай і прававой лексікі.

Літаратура

1. Подокшин С.А. Скорина и Будный: очерк философских взглядов // М., 1974.
2. Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. // Мн., 1969.
3. Шалькевіч В.Ф. Скарына і наш час. // Мн., 1979.
4. Францыск Скарына – грамадскі дзеяч, мысліцель, першадрукар, асветнік, адвакат // Юстиция Беларусі. – 2003. – №6. – С.11-12.

ПРАБЛЕМЫ ЁДАСКАНАЛЕННЯ ЮРЫДЫЧНАЙ ТЕХНІКІ Ё РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ

М. Д. Шапялевіч

У цяперашні час пытанне юрыдычнай тэхнікі набыло асабліва актуальны характар. Аб гэтым сведчыць павелічэнне актыўнасці ў прававым рэгуляванні сферы нарматворчасці, што выявілася ў распрацоўцы і прыняцці Закона «Аб нарматыўных прававых актах», Правілаў падрыхтоўкі праектаў нарматыўных прававых актаў, зацверджаных Указам Прэзідэнта №359 ад 11 жніўня 2003 года, і іншых актаў, датычных падрыхтоўкі, афармлення і правядзення экспертыз праектаў нарматыўных актаў. Аднак, нягледзячы на досыць шырокае рэгуляванне дадзенай сферы, застаюцца пэўныя праблемы, некаторыя з іх мы разгледзім ніжэй.

Можна адзначыць, што зараз якасць нарматворчасці як з пункта гледжання юрыдычнай тэхнікі, так і з пазіцыі эфектыўнасці прававога рэгулявання, нажаль, досыць нізкая. Прычынай гэтага з'яўляецца ўзросшая актыўнасць дзейнасці дзяржаўных органаў па занясенні змен і дадаткаў у нарматыўныя акты, што часцяком прыводзіць да сітуацыі, калі, ледзь не кожны пункт (артыкул) падвергнуліся змене. Гэта адбываецца ў сілу шэрагу аб'ектыўных прычын (невысокі ўзровень правасвядомасці, недастатковае ўзаемадзеянне заканадаўца з навукай, неабходнасць апэратыўнай праватворчасці, адсутнасць прагнастычнай дзейнасці і наступнага маніторынга работы прынятага акта). Мы лічым, што ў сувязі гэтым неабходна ўдасканальваць тэхніку занясення змен і дадаткаў у нарматыўныя акты.

Працэдура занясення змен і дадаткаў павінна засноўвацца на прынцыпе іерархічнасці прававой сістэмы, гэта значыць у цвёрдай залежнасці ад віду актаў і іх юрыдычнай сілы. Гэта значыць, што змены і (або) дадаткі ў нейкі акт могуць быць занесеныя толькі такім жа актам таго ж дзяржаўнага органа (службовай асобы). Для адмены акту або прызнання яго страціўшым сілу, можа таксама выкарыстоўвацца акт большай юрыдычнай сілы. Так Прэзідэнт управе адмяніць любое рашэн-